

HÁBORÚS HÉTKÖZNAPOK

Tanulmánykötet

(Szerk. Török Róbert – Závodi Szilvia. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 2016. 239 o. ISBN 978-615-5021-10-7)

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum közös szervezésében 2015. október 6–7-én kétnapos tudományos konferenciára került sor, melynek előadásai közül a tanulmánnyá formált, jegyzetapparátussal ellátott írásokból a szervezők–szerkesztők az elmúlt esztendőben 14-et közös kötetben jelentettek meg. A szép kivitelű, látványos illusztrációs anyaggal ellátott, színvonalasan szerkesztett kötet az első világháborúval kapcsolatos tárgyi, írásos és képi emlékek, dokumentumok, valamint a szellemi hagyaték feldolgozása kapcsán nagyon változatos tematikájú írásokat tartalmazza. Ugyanakkor közös ezekben a tanulmányokban, hogy interdiszciplináris kutatómunkán alapulnak – hiszen a századik évforduló kiváló lehetőséget jelent a háború katonai, gazdasági, társadalomtörténeti szempontú újragondolására –, s kizárólag friss kutatási eredményeket adnak közre. Ráadásul nem egy közülük teljesen új tematikát jelenít meg a kutatásban. Ilyen például a háborús reklám és a kereskedelem kapcsolata, az élelmiszerhiány okozta élelmiszerhamisítások, a hátszágai színházi élet háborús vonatkozásai, a hadikórházak működési szisztémája, a hétköznapi használati tárgyak háborús propagandacélokra való felhasználása, de fel lehetne sorolni a kötet szinte minden tanulmányát (ez a továbbiakban nem marad el), mert bátran állítható: mindegyik teljesen új kutatási távlatokat nyit a hadtörténet- és a társadalomtörténet-írásban. Nagyon ritka az olyan tanulmánykötet, melynek minden egyes írásáról ez elmondható. Tapasztalhatjuk: a Magyarországon a 2000-es évektől lendületet vett XX. századi társadalomtörténet-írás eredményei, módszerei, mint ez a kötet bizonyítja, mára szépen beépültek a hadtörténet-írásba is, számos új kutatási területet nyitva és eredményt produkálva. Melyek ezek?

A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma 2013 októberében a Felvidéken egy országos méretű kutatást indított. Ennek háttérében egyfelől a történelem személyes nézeteire irányuló figyelem és mikrotörténeti megfontolások húzódtak meg, másfelől a háború még megmaradt szellemi örökségének összegyűjtési lehetősége, mind a tárgyi források, mind pedig az írásos és képi források tekintetében. Sipos-Forgon Szilvia, a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumának munkatársa *Katonasorsok. Az első világháború magán-történeti dimenziói* című írásában beszámol e munka folyamatáról, folytatásának további lehetőségeiről. Ezek lényege, hogy a mai Szlovákia területén fellelhető, az első világháborúhoz kapcsolódó tárgyi emlékeket, dokumentumokat, személyes emlékeket, családi ereklyéket a kollégák összegyűjtötték, s nemcsak kiállításokon mutatták be őket, hanem egy digitális adatbázisban rögzítve a további kutatás, feldolgozás számára örök időkre elérhetővé tették, illetve azóta is folytatva a munkát, időről időre elérhetővé teszik. A munka első eredményeként egy kiállítás volt megtekinthető 2014-ben az említett múzeumban, amely konkrét személyek sorsán, a családi történeteken keresztül engedett betekintést a háború eseményeibe. Ez a felvidéki első háborús kiállítások sorában, mint ilyen, az első, s a továbbiakban az egyéni sorsokon keresztül reflektáló, módszertanilag teljesen új társadalomtörténet- és hadtörténetírásnak nyit új csapásokat az etnikai, nyelvi, politikai, szociális, vallási hovatartozás viszonyrendszerében. A tanulmányban összegyűjtött

öt férfi eltérő társadalmi csoportokhoz tartozik, van köztük író-publicista, történész-ügyvéd, gazdálkodó, hivatásos katonatiszt, szakmunkás, városlakó, vidéki, tanult és tanulatlan ember, hivatásos katona és egyszerű katonaként résztvevő volt civil. Sorsuk, egyéni életútjuk feltárása a mikrotörténet része, de a mikrotörténet elemei, azaz sorsuk közös szemcséi a közös makrotörténetet rajzolják meg, ami a háborúban résztvevők közös sorsát jeleníti meg. Összességében pedig nagyon hatásos vizsgálati rendszert eredményeznek, mert olyan, eddig nem vizsgált, de alapvető társadalmi változásokra világítanak rá, az első világháború kapcsán is, melyeket eddig, másféle módszerrel nem, vagy nem túl eredményesen lehetett feltárni.

Hajdu Tibor történészprofesszor *Mi maradt a háborús lelkesedésből, mire a falevelék lehullottak?* című írása azt a kérdést járja körül, hogy az eddigi összefoglaló történeti szintézisekben („Hóman–Szekfü”, „Asztalos–Pethő” és a „tízketetes”) az egységes, háborúpárti hangulat bemutatása – a szerb lakosságot kivéve – vajon a valós állapotokat tükrözte-e. Ehhez kapcsolódóan megemlíti azt a módszertani hibát, ami a hírtelen hangulatváltást, jelesül elsőként a *Népszava* fordulatát a hadüzenet után a háború elítéléséről, annak feltétlen támogatásáig a cenzúrának és a megalkuvásnak tudja be. A szerző a pacifista álláspontot képviselő politikusok és írók álláspontjára hívja föl a figyelmet, akik a korai háborús hangulat idején egyszerűen nem szólaltak meg, ami analóg például bizonyos, a háború folyamán passzív magatartást bizonyító szlovák politikusok magatartásával. Sorra veszi az egyes társadalmi csoportok állásfoglalását az első hónapokban, majd írását a nemzetiségek attitűdjének számba vételével zárja. Hajdu Tibor előadása – melynek nyomán ez az írás elkészült – óta bebizonyosodott, hogy programadóvá vált, mert számos kérdést exponált, amire csak egyetlen, de a legfrissebb példát hozom föl. Míg Hajdú Tibor Apponyi Albertnek azt a kijelentését idézi, mely szerint egy 1915 áprilisában folytatott beszélgetésben beismerte, hogy „a béke, az egyetértés és a hangulat kimélése szempontjából nagyon gyakran mondott meggyőződésével és az igazsággal ellenkezőt”, addig Anka Lászlónak *Az ellentmondások mezején: Apponyi Albert és az első világháború* című, a *Veritas Évkönyv* 2016-ban megjelent számában kiadott közleménye (Veritas Évkönyv 2015. Szerk. Ujváry Gábor, sorozatszerk. Szakály Sándor. VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest, 2016. 79–98. o.) a kérdést alaposan feltárva arra a következtetésre jut, hogy Apponyi fölébe helyezte nemzetközi pacifizmusát a birodalmi és a nemzeti érdekeknek (a háborút a nemzeti érdekérvényesítés eszközének tekintette). Ezért tartott a háborút ideológiailag igazolni igyekvő beszédeket 1914–1915 fordulóján, és még a háború kitörése előtt elkötelezte magát a német szövetség mellett. A háború folyamán a végsőkig való folytatást, kitartást propagálta, pacifizmusa pedig átfordult úgymond háborúpárti humanizmusba (ami intenzív jótékonsági tevékenységben mutatkozott meg).

Hushegyi János felvidéki muzeológus *Hadifoglytáborok a Csallóközben* című, fényképes kordokumentumokkal illusztrált munkája a dunaszerdahelyi, nagymegyeri és somorjai hadifoglytábor történetéről közöl közös összefoglalót, a történeti irodalomban elsőként adva közre nem elektronikus, hanem nyomtatott formában a táborok kialakításának történetét, a foglyok pontos létszámadatait, nemzetiségi hovatartozásukat, és tárja eléink a bennük uralkodó állapotokat, a hadifoglyok mindennapjait, a veszteségeket, egészen a táborok felszámolásáig. Nyitott kérdés marad és a további kutatás feladata lehet többek között kideríteni a dunaszerdahelyi tábor emberveszteségi adatait, ami a tábor temetőjének feltárása nyomán lesz lehetséges.

Vörös Boldizsár *Frontélmények a háterszágból – Szomory Dezső „Harctéri levelei”* című írása átvezet a háborús mindennapok háterszági területére. A *Nyugat* 1914. október 16-i száma megjelentetett egy szöveget *Harry Russel-Dorsan harctéri levelei* címmel, aki angol haditudósítóként hosszú cikksorozatot ígért az olvasóknak a francia–német háború eseményeiről, percről percre. Az ígéretet a kiküldött „angol” be is váltotta: Russel-Dorsan, alias Szomory Dezső az 1915. július 1-jei számig folyamatosan beszámolt tapasztalatairól. Vörös Boldizsár ezen irodalmi „hamisítás” jelenségét járja körül, felfejtve a kitalációk alapját adó motivációt, a kitalációk hitelességét felvonultató eszköztárat, s megtalálja azokat a technikai és logikai buktatókat is, melyek gyanakvást ébreszthetnek az olvasóban a levelek valóságát illetően. A „hamisító” kilétét a kultúra iránt érdeklődők egyébként megismerhették a *Magyar Kultúra* 1915. február 5-i számából, Nagy Péternek – aki a szemle rovatban ezt feltárta – köszönhetően. A mentalitás érdekes, ami a jelenség mögött meghúzódik: rávilágít a művészek első világháborús közéleti szerepvállalásának egyik addig ismeretlen aspektusára.

Szoleczky Emese *Kis falu és tanítója a Nagy Háborúban* címet viselő közleménye egy felvidéki falu, Köbölkút háborús mindennapjait kíséri nyomon a helybéli tanító, Stampay János életútján keresztül. A hős személye, akinek sorsán át láttatja az eseményeket, helyesen megválasztott, hiszen középkorú, kiforrott egyéniségű. Iskolaigazgatóként a falu egyik közéleti alakja, aki életkora miatt nem vonult be katonának. Nemcsak véleményformáló személyiségről van szó, hanem egy kiváló szervezői képességekkel megáldott emberről, aki bevonta a falu lakosságát minden helyi, sőt országos háborús karitatív akcióba (az Augusztá-alap akcióiba: ékszerárverésbe, gyűjtésekbe, hadikölcsön-jegyzésbe, a sebesültellátásba, a hadifém-gyűjtésbe, az adakozásokba, karácsonyi akciókba stb.). Stampay János sorsán keresztül Szoleczky Emese jóvoltából a község négy-öt éves történetét szinte napról napra nyomon követhetjük. Írásának módszertani újdonsága, hogy a háború háterszágból lecsapódó jelenségeit, viszontagságait, a nélkülözést egy azt „belülről” megélt személy és családja egyéni sorsán keresztül tárja föl elsősorban a korabeli sajtó, valamint az interneten megtalálható perszonális adatbankok adatai alapján, ráírva a figyelmet arra, hogy utóbbiak mára olyan színvonalra jutottak el, hogy a tudományos kutatásba bevonhatók.

Kótyuk Erzsébet etnográfus orvostörténeti témával jelentkezett. *Miről tanúskodik a József hadikórház műtési naplója?* című tanulmánya a hadikórház teljes történetét tárja föl. Módszertanilag újat hozó elemzésében rendhagyó a forrás, melyre épít, hiszen analógiát a szakirodalomban nem találni rá. A pontosan vezetett műtési könyvnek az a tanulsága, hogy rávilágít olyan területekre is, melyeknek vizsgálata egy sebészeti kimutatás alapján eszünkbe sem jutna: az orvosi, ápolói létszám elégtelenségére, a kórházi személynélküliségére, valamint a konkrét eseteken keresztül az első világháború új sebesülés-típusaira, elsősorban a lött sebek rettenetes változatosságára. A gyógyszerek, érzéstelenítők szerepe számba vétele magától értetődőnek tűnik egy ilyen forrás esetében, azonban Kótyuk Erzsébet ennél tovább megy: az orvostudomány korabeli színvonalára, a háborús háterszág ellátottságának színvonalára, lehetőségeire is rávilágít.

Diószei György Antalnak a katonaként, de főleg művészként nagyon sikeres életutat bejárta, görög származású magyar atléta eddig legteljesebb életrajzi összefoglalója követi a sort a kötetben *Manno Miltiadesz: élsportoló, huszártiszt és művész* címmel. Feltárul a sportember (úszott, futott, volt válogatott evezős, atléta, görkorcsolyázó,

gyorskorcsolyázó, de volt labdarúgó, kerékpáros és a síelő sportágakban is szép sikereket ért el), művészember (grafikus, karikatúrista, festő- és szobrászművész) és katonatiszt (az első világháborúban honvédhuszárként vonult be, többször is megsebesült, például Galíciában) teljes életútja, különös tekintettel a két háború közti, katonai háborús témakörben készített képzőművészeti alkotásaira.

A recenzens írása a kötetben *Levéltáros a fronton és a háterszágban. Házi Jenő emlékei az első világháborúról* címmel jelent meg, melyben az egyik legnevesebb középkorkutató történész-levéltáros életútjának felvázolása után Házi Jenő naplójának folyamatban lévő sajtó alá rendezési munkálatainak első eredményeivel ismerteti meg az olvasót.

Csiszár Mirella a pályakezdő Bajor Gizi portréját rajzolta meg *Sohse akar már ez a rongy háború befejeződni!* című munkájában, ami sajtóságosan az első világháború eseményeivel párhuzamosan bontakozott ki. Budapest színházi életének nagyon jellemző epizódjai és vonásai tárulnak föl a színészi pályakezdés művészeti kibontakozásával, örömeivel, de személyes bánatával is (Vajda Ödöntől, vőlegényétől végső soron a háború szakította el) párhuzamosan, és főleg a háborús viszonyoknak köszönhető nehézségeivel együtt. Megtudhatjuk, hogy a háború kitörése miatt beiktatott kényszerű szünet után a Nemzeti Színház 1915. január 28-án nyitotta meg először kapuit. A szerző rámutat: ez egy nagyon fontos szimbólumként is értelmezhető, amennyiben a magyar nemzeti színjátszás a magyar nemzeti identitás folytonosságát is kifejezte. A háborús szituáció okozta társadalmi változást tükröző korjelenség, hogy a nők nemcsak bekapcsolódtak a termelőmunkába, hanem annak köszönhetően megtapasztalhatták, hogy önálló egzisztenciát is képesek maguknak teremteni. Ez a színésznő sorsára is rávetült: „nemesak sokoldalú színésznővé vált a háború éveiben, nemesak a sikert tapasztalhatta meg”, nemesak személyisége, művészi habitusa formálódott a háborús hatásoknak köszönhetően rendhagyó módon, „hanem azt a biztonságot is [érezte], hogy meg tud állni a saját lábán”, ráadásul nemesak önmagáról kellett gondoskodnia, hanem családfenntartóvá vált, rengeteg nőtársához hasonlóan.

A művészeti tematikához és a propaganda témaköréhez átvezető írások közé sorolható Závodi Szilvia *Hazafias kerámiák a háborús propaganda szolgálatában* című összeállítása. Megállapítása szerint a hazafias motívumokkal, a szövetséges uralkodókat, országzászlókat, hadvezéreket ábrázoló sablonokkal ellátott porcelán-, kerámia- és üvegtárgyak birtoklása, melyek közül a háborús kerámiaedényeket gyűjtötte egybe aprólékosan, a birtokos háborús célok melletti kiállítását, a fronton lévő katonákkal való egyfajta sorsközösség vállalását fejezte ki. A tárgyak megvásárlása egyben karitatív cselekedet is volt. A tömegkultúra másik „termékét”, a városi szabadidő társadalmi keretek között eltöltött formáit Kerekes Amália és Teller Katalin vette számba a korabeli sajtótermékek alapján *Bretlművészet és népművelés. A tömegkultúra értelmezései az első világháborús budapesti tárcairodalomban* című közös írásukban. A tanulmány legfontosabb megállapításai, hogy a sebesült frontkatonák, az erdélyi menekültek tömeges megjelenése elementárisan hatott a tömegszórakoztatást szolgáló közintézmények, például a mozik, kabarék, vurstlik életére, melyek nemcsak a tömegesedésre reflektáltak, hanem differenciálódásra is. A szabadidős háterszág arculatáról megfogalmazott sajtóvélemények megosztottak voltak. Ennek tükrében a szerzők nem látják bizonyítottnak a kultúrpolitika rendszerszintű befolyásolási szándékát. Nem mondható el ugyanez a sajtótermékek befolyásoló szándékáról, legalábbis, ami a *Borsszem Jankó* című budapesti élcslapot illeti. Tamási Ágnes *Háborús hétköznapok a Borsszem Jankó raj-*

zainak tükrében címen megjelent elemzése a propaganda kérdését feszegetve rávilágít arra, hogy a lap teljesen egyedi képtípusa a háború alatt a hétköznapi élet számos területét megmutatta. Egyrészt a fronton harcoló katonák egy tudatosan és hatékonyan működtetett szűrőn keresztül értesülhettek a hátszág nehézségeiről, az otthoniak, a nem harcolók pedig ugyanezen a szűrőn keresztül kaphattak híreket róluk. Ugyanakkor nem propagálták a központi hatalmakat a lap kiadói, vagy rajtuk keresztül a kultúrpolitika szereplői, sőt, a háború vége felé egyre több olyan témát vállalnak föl (áruhiány, drágaság, békevágy, hadifoglyok), melyekről korábban tilos volt bármit is megjelentetni. A rajzok közös vonása az aktualitás, de az is, hogy a pozitív önkép hátszági és frontvonalbeli arculatát igyekeztek erősíteni, például a névtelen huszárok hazaszeretetét propagálva.

Végül rátérek arra a két tanulmányra, melyek a frontvonal, de főleg a hátszág élelmiszerellátásával foglalkoznak. Füreder Balázs és Irimiás Anna *Ételek, ételsorsok a fronton és a hátszág éttermeiben. Avagy mi került a magyar katonák és a civilek tányéjára a Nagy Háború korszakában?* című összeállításuk gyakorlatilag a hadigazdálkodás élelmiszerellátási vetületeit veszi számba. Ennek kiindulópontját a háború idején bekövetkezett reálbércsökkenés adja, ami a hadiárvak, hadiözvegyek, a rokkantak nélkülöző tömegét az ellehetetlenült, gyakorlatilag naponta éhező nincstelennel gyarapította. Míg a laktnyákban a pontosan előírt fejadagokat be kellett tartani, addig a frontvonalon már nem volt ilyen szabályozott és megnyugtató a helyzet. Ami pedig a hátszágot illeti, hatalmas szakadék keletkezett a népkonyhákban, polgári étkezőkben, levesosztó helyeken, hadikonyhákban kapható „menü” és a fővárosi éttermek, a városi vendéglők, kifőzdék, panziók és szállodák mennyiségi és minőségi kínálata között. Míg előbbivel a lakosság széles rétegét kívánták megvédeni az éhezéstől, addig utóbbiakban gyakorlatilag csak 1918 augusztusától kezdték központilag szabályozni az árszabást. A különböző társadalmi rétegek étkezési szokásai és színvonala között a háború kitörésekor megfigyelhető különbségek a háború végére nagyon markánsakká váltak. A spórolást a túlélés szabályai váltották föl.

Végül, következzen a kötet legélvezetesebb stílusban megfogalmazott írása, S. Nagy Anikó *Csepp tej a vízben. Élelmiszerhamisítás a Nagy Háborúban* című tanulmánya. A hátszág élelmiszerellátásának egy sajátos, de igen jellemző aspektusával foglalkozik: a hiánygazdálkodás elképesztő emberi fantáziát és tudást, valamint mohóságot és csalást kombináló területére, az élelmiszerhamisítások megannyi rafinált módjának labirintusába kalauzol el bennünket. A külön iparágá szerveződött tevékenység soha nem látott virágzásának biztos táptalajt adott nemcsak az áruhiány, a mérhetetlen drágaság, a kereskedelmi verseny megszűnése, a termelés és a fogyasztás összhangjának megbomlása, mint azt a szerző rendkívüli alaposággal feltárja, hanem az elégtelen törvényi és szakmai szabályozás is. Tisztában lévén azzal, hogy recenzensként kilépek a tudományos szerepkörből, de nem állom meg, hogy teret adjak megdöbbenésemnek és csodálatomnak azáltal, hogy csak megemlítek néhányat az emberi elme és az emberi kezek S. Nagy Anikó által számba vett produktumai közül: szappannal dúsított tej, esetenként trágyaléből nyert aromával, sajtkereskedőktől összevásárolt szeméttel elegyített, „tehen-tejből” készített házi lipthói túró: a Teleki téri „sajtgýár” „márkaterméke”; kátrányfestékekkel színezett és búzaliszt adalékot tartalmazó paprikaörlemény, kazánfestékekkel kezelt kolbász, padlóviasszal festett száraztészta, hogy a pótszeripar legális, a feltalálói kreativitást szemléltető termékeiről ne is beszéljünk...

Kincses Katalin Mária